

Катерина Ігорівна Бендяк,

аспірантка кафедри управління освітніми закладами та державної служби
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені
К. Д. Ушинського, м. Одеса

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ КОМПОНЕНТ СИСТЕМИ МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ ІНОЗЕМНИХ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

У статті охарактеризовано організаційно-правові засади мовної підготовки іноземних громадян в Україні у другій половині ХХ ст., яка знаходилася на той час у складі СРСР. Зокрема, охарактеризовано державну структуру, що забезпечувала прийом, навчання і підвищення кваліфікації іноземних громадян (заснування підготовчих факультетів і деканатів по роботі з іноземними студентами, введення відповідних посад декана і проректора тощо).

Ключові слова: *організаційно-правовий компонент, іноземні громадяни, мовна підготовка.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Комплекс проблем, пов'язаних із перебуванням та діяльністю іноземних громадян в Україні у другій половині ХХ ст., яка знаходилася у складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР), зокрема і підготовка кадрів для іноземних держав, був одним із самих закритих у СРСР. Це пояснюється тим, що в роки існування Радянського Союзу всі питання, пов'язані з іноземними громадянами, знаходилися під жорстким ідеологічним контролем партійно-державного апарату. Інформація про іноземців на території радянської держави подавалася дозовано і лише в тому руслі, який був вигідний владі, що діяла. Хоча факт підготовки іноземців ніколи не заперечувався, проте про нього згадувалося, зазвичай, побіжно, з позиції надання інтернаціональної допомоги в підготовці національних фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Аналіз питань, пов'язаних із правовим положенням іноземців у СРСР, надає можливість відзначити, що радянські вчені приділили значну увагу розгляду прав та обов'язків іноземців у радянському законодавстві. Найповніше питання правового статусу іноземних громадян досліджено в роботах М. Богуславського, А. Рубана, Д. Аверіна, М. Пучкової та ін. Дослідники прагнули подати радянське законодавство як “найпрогресивніше у світі”. Акцент в їх роботах зроблено на тому, що в СРСР не може бути місця таким ганебним явищам, як дискримінація іноземців за національною і расовою ознакою, безправ'я іноземців. Частково висвітлено проблеми організаційно-правового забезпечення перебування іноземних громадян в Україні у другій половині ХХ ст. сучасними науковцями – В. Беловим, А. Бронською, Ю. Гаврилук, Л. Рибаченко, І. Сладких, І. Христенко та ін.

Метою статті є аналіз організаційно-правового компонента системи мовної підготовки іноземних громадян з урахуванням специфіки періоду, який досліджується, а саме: в Україні у другій половині ХХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Зазначимо, що формування організаційної системи підготовки кадрів для зарубіжних країн у радянських вищих навчальних закладах, покращення координації цієї роботи в масштабах країни почалося наприкінці 50-х років ХХ ст. Так, дослідники (В. Белов, І. Христенко та ін.) зазначають, що з другої половини ХХ ст. навчання іноземних громадян у СРСР перейшло на якісно новий рівень. Було укладено міжнародні договори з підготовки фахівців із різних країн (Болгарії, Румунії, Угорщини, Монголії, Польщі, Чехословаччини, Північної Кореї та ін.) [1; 5 та ін.]. У договорах визначалися умови навчання громадян цих країн, порядок відшкодування витрат на їх навчання. З того часу (60-ті рр. ХХ ст.) настає основний етап становлення системи мовної підготовки іноземців у вищих навчальних закладах СРСР та УРСР. Тоді завданням радянської влади було виконати інтернаціональний обов'язок із підготовки

необхідних кадрів і надати освіту молоді з різних країн Азії, Європи, Латинської Америки. З кінця 50-х років, підсумовує В. Белов, на навчання у вищі навчальні заклади СРСР почали прибувати громадяни Алжиру, Єгипту, Судану, Афганістану, Бірми, Індії, Індонезії, Іраку, Ірану, Кіпру, Лівану, Непалу, Сирії та інших країн. До початку 60-х років до них додалися громадяни Тунісу, Марокко, Йорданії, Бразилії, Мексики, Парагваю, Куби, а пізніше – Екваторіальної Гвінеї, Гвінеї Бісау, Заїру, Камеруну, Кенії, Сомалі, Уганди [1].

Як бачимо, початок 60-х рр. ознаменувався значним збільшенням кількості іноземних громадян, які приїжджають до СРСР. У зв'язку з цим у 1959–1961 рр. за рішенням радянського уряду було розширено прийом іноземних громадян у вищі навчальні заклади і технікуми СРСР. Це було пов'язано зі створенням у Москві нового вищого навчального закладу інтернаціонального типу для підготовки спеціалістів із зарубіжних країн (в основному Азії, Африки та Латинської Америки) – Університету Дружби народів імені Патріса Лумумби (тепер – Російський університет дружби народів).

Законодавчі акти СРСР, прийняті органами державної влади й управління в 1950–1990-ті рр. регламентували діяльність центрального уряду та органів радянської влади у сферах економічного і культурного співробітництва із закордоном, підготовки іноземних фахівців у радянських вищих навчальних закладах та проблем правового забезпечення перебування іноземців на радянській території (постанови, рішення й укази Ради Міністрів СРСР, Президії Верховної Ради СРСР). Накази, розпорядження та інструктивні листи відомств, задіяних у роботі з іноземцями (Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР, Міністерства закордонних справ СРСР, Міністерства внутрішніх справ СРСР, Комітету державної безпеки при Раді Міністрів СРСР) стосувалися практично всіх основних питань перебування різних категорій іноземних громадян у Радянському Союзі: умов їх обслуговування, мешкання, навчання, контролю з боку правоохоронних органів та органів безпеки за їх діями і контактами з радянськими громадянами тощо.

Зазначимо, що у період перебування іноземних громадян у Радянському Союзі значна увага приділялася їх ідеологічному вихованню і специфіці взаємодії радянських та іноземних громадян у процесі міжкультурних контактів. Однак, організаторська й ідейно-виховна робота з іноземними студентами у вищих навчальних закладах СРСР у 50-х рр. здійснювалася на громадських засадах. Так, І. Христенко підтверджує, що у деяких вищих навчальних закладах відповідно до інструктивного листа Мінвузу СРСР вводилася посада заступника декана по роботі зі студентами та аспірантами з країн народної демократії на громадських засадах (при чисельності іноземних студентів понад 300). І лише з кінця 50-х років у вищих навчальних закладах стали створюватися спеціальні підрозділи та вводитися посади, до обов'язків яких входили організаторська й ідейно-виховна робота з іноземними студентами [5].

У 1964 році було створено Загальносоюзну раду у справах іноземних учнів, до якої ввійшли представники державних і суспільних організацій, які навчали іноземців або брали участь у роботі з ними. Аналогічні ради у справах іноземних учнів було створено на республіканському та міському рівнях.

Здійснювана робота з удосконалення організаційного оформлення системи підготовки фахівців для зарубіжних країн у другій половині ХХ ст. закріпила та надала подальшого розвитку таким формам навчання іноземних громадян як довузівська підготовка, прийом на старші курси для спеціалізації. Водночас з'явилась і нова, додаткова форма навчання у вищому навчальному закладі – спеціально організоване навчання на підготовчому факультеті. Ця форма навчання стала однією з провідних форм організації довузівської підготовки фахівців для зарубіжних країн у вищих навчальних закладах. Відповідно до міжнародних угод, що підписувалися СРСР з іншими державами, уже з 1952 року особи, які недостатньо знали російську мову, повинні були пройти підготовчий курс з терміном навчання від 6 місяців до року [4].

Отже, наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. минулого століття через поступове збільшення потоків іноземних громадян та цілеспрямований

державний обмін СРСР іноземними студентами і викладачами у провідних університетах та інститутах СРСР почали свою освітню, комунікативну й ідеологічну діяльність підготовчі факультети для іноземних громадян. Ця чітко організована і контрольована з боку держави структура, зазначають дослідники (Ю. Гаврилюк, І. Сладких та ін.), досі не має аналогів у світовому освітньому просторі [3]. У цей час створюється мережа підготовчих факультетів. До кінця 60-х років у СРСР нараховувалося вже 17 підготовчих факультетів із загальною чисельністю іноземних учнів 3499 осіб, зокрема 1502 особи – із соціалістичних країн [1].

У сучасній Україні довузівська система підготовки іноземних фахівців почала формуватися в 60-ті роки ХХ ст. Ю. Федотова констатує, що студенти на підготовчих факультетах, які почали активно створюватися для іноземних громадян у вищих навчальних закладах Української РСР на початку 70-х років ХХ ст., вивчали російську (українську) мову як іноземну, а також загальні дисципліни (фізику, математику, інформатику, географію, біологію, хімію тощо). Фундаментальним завданням підготовчих факультетів того періоду було формування готовності до подальшого навчання у вищому навчальному закладі як вирішальної умови швидкої адаптації до навчання і праці, подальшого професійного вдосконалювання [3]. Як зазначає О. Шевченко, навчання на підготовчому факультеті передбачало виконання певних завдань з підготовки студентів: формування комунікативної компетенції іноземних студентів у соціально-культурній та навчально-професійній сферах спілкування; формування загальнопрофесійної компетентності у контексті майбутньої професійної діяльності; організація адаптації іноземних студентів до нерідного середовища. Отже, створення низки підготовчих факультетів у вищих навчальних закладах було покликано стати підставою для подальшого інтенсивного розвитку фахової підготовки іноземних громадян у межах усієї системи вищої освіти країни.

Спочатку діяльність підготовчих факультетів регулювалася наказами про їх створення і різними інструктивними листами, з 1964 року – Положенням про

навчання в СРСР громадян із зарубіжних країн [4], яке надалі вдосконалювалося, доповнювалося та змінювалося (1972 р., 1981 р., 1984 р.). У 1967 р. наказом Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР від 10.04.1967 р. № 231 було затверджено “Положення про підготовчий факультет для іноземних громадян” [4], яке, з урахуванням накопиченого досвіду, було уточнено в 1983 році. Положення встановлювало, що підготовчий факультет є навчально-науковим та адміністративним підрозділом вищого навчального закладу, завданнями якого є: навчання іноземних громадян російської мови й основ гуманітарних і природничих наук з метою підготовки їх до вступу до вищих навчальних закладів; організація та проведення виховної роботи з іноземними студентами і забезпечення їх організованого відпочинку. Положенням визначалася організаційна структура підготовчого факультету та термін навчання; регламентувалося, що навчальні плани і програми затверджувалися Мінвузом СРСР; відрахування, зміна спеціальності, розподіл до вищих навчальних закладів здійснювалися за узгодженням з Мінвузом СРСР [5]. Отже, у своїй діяльності підготовчі факультети були підпорядковані Мінвузу СРСР, хоча організаційно входили до складу вищих навчальних закладів.

Після здобуття Україною незалежності було розроблено низку нормативно-правових актів, які регулюють процес перебування і навчання іноземних громадян в Україні, зокрема: Закон України № 3929 від 04.02.94 р. “Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства” (визначає правовий статус іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні, і встановлює порядок їх в’їзду в Україну та виїзду з України); постанова Кабінету Міністрів України № 136 від 26.02.93 р. “Про навчання іноземних громадян в Україні” (сприяє здійсненню міжнародних програм у галузі освіти, розвитку навчання на компенсаційній основі); постанова Кабінету Міністрів України № 731 від 15.09.93 р. “Про видачу іноземним громадянам диплома доктора філософії”; постанова Кабінету Міністрів України № 1074 від 29.12.1995 р. “Про Правила в’їзду іноземців та осіб без громадянства в Україну,

їх виїзду з України і транзитного проїзду через її територію” (ці Правила визначають порядок: в’їзду в Україну, виїзду з України і транзитного проїзду через її територію іноземців та осіб без громадянства; оформлення документів іноземцям та особам без громадянства на право перебування в Україні; пересування іноземців та осіб без громадянства по території України і вибору ними місця проживання в Україні; відповідальності іноземців та осіб без громадянства, юридичних і фізичних осіб, які їх приймають чи надають їм послуги, за порушення законодавства України); постанова Кабінету Міністрів України № 79 від 28.01.1997 р. “Про затвердження Порядку надання медичної допомоги іноземцям та особам без громадянства, які тимчасово перебувають на території України”; постанова Кабінету Міністрів України № 1021 від 17.09.97 р. “Про вдосконалення Порядку надання медичної допомоги іноземним громадянам, які тимчасово перебувають на території України”; постанова Кабінету Міністрів України № 1238 від 05.08.98 р. “Про затвердження Положення про прийом іноземців та осіб без громадянства на навчання до вищих навчальних закладів”.

За підсумками А. Бронської, до 1991 р. усі іноземні громадяни, які навчалися у вищих та середніх спеціальних навчальних закладах України, проходили мовну підготовку з російської мови як іноземної, що передувало вступу до відповідних вищих навчальних закладів, на підготовчих факультетах, а потім продовжували вивчення російської мови впродовж 3 років [2]. Після прийняття у 1991 р. “Закону про мови” виникла необхідність розроблення стратегії підготовки іноземних громадян у вищих навчальних закладах України на базі української мови. За слушним зауваженням А. Бронської, перехід на навчання іноземних студентів української мови потребував низки організаційних, наукових і методичних заходів: підготовки викладачів української мови як іноземної; розроблення підручників та навчальних посібників з української мови як іноземної; організації навчального процесу українською мовою [2, с. 13].

Висновки. Отже, за декілька десятиліть радянська школа, почавши практично з нуля, створила чітко злагоджену систему підготовки кадрів для зарубіжних країн. Було створено: базові принципи роботи з іноземними студентами, зокрема вирішено необхідні кадрові і правові питання навчання; державну структуру, яка забезпечувала прийом, навчання та підвищення кваліфікації іноземних громадян (засновано підготовчі факультети і деканати по роботі з іноземними студентами, введено відповідні посади декана та проректора тощо); унікальну методологічну базу з навчання іноземних громадян. Аналіз організаційно-правового компонента системи мовної підготовки іноземних громадян свідчить, що, незважаючи на те, що до 1991 р. для підготовки іноземних громадян у навчальних закладах СРСР характерною була надмірна ідеологізація, вищі навчальні заклади України набули значного досвіду в організаційно-правовому забезпеченні мовної підготовки іноземних громадян.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. З огляду на вищезазначене, особливого значення набуває використання позитивного досвіду з організаційно-правового забезпечення мовної підготовки з російської мови для переходу на українську. Тому перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні організаційно-правового забезпечення мовної підготовки іноземних громадян в Україні на початку ХХІ ст.

Список використаної літератури

1. Белов, В. А. Подготовка кадров для зарубежных стран в советских вузах / В. А. Белов. – М. : ЭКОН, 2000. – 28 с.
2. Христенко, І. О. Історико-педагогічний аспект підготовки іноземних громадян у вищих навчальних закладах [Електронний ресурс] / І. О. Христенко // Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку : е-журнал. – 2010. – № 3. – Режим доступу : www.intellect-invest.org.ua/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_vypuski_n3_2010_st_17/.

3. Сборник документов по вопросам приема, обучения и материального обеспечения иностранных граждан, обучающихся в СССР. – М. : Изд-во МГУ, 1974. – 285 с.

4. Гаврилюк, Ю. Р. Історико-педагогічний аналіз розвитку системи підготовки іноземних громадян на теренах колишнього СРСР [Електронний ресурс] / Ю. Гаврилюк, І. Сладких. – Режим доступу : <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/896>.

5. Бронська, А. А. Теоретичні основи базової методичної підготовки викладачів української та російської мов як іноземних : [монографія] / А. А. Бронська. – К. : Вид-во “Толока”, 2002. – 208 с.

Рецензент: кандидат педагогічних наук, доцент Черненко Н. М.

Стаття надійшла до редакції 02.11.2013.

Бендяк Е. И. Организационно-правовой компонент системы языковой подготовки иностранных граждан в Украине во второй половине XX в.

В статье охарактеризованы организационно-правовые основы языковой подготовки иностранных граждан в Украине во второй половине XX в., которая находилась на то время в составе СССР. В частности, охарактеризована государственная структура, которая обеспечивала прием, учебу и повышение квалификации иностранных граждан (основание подготовительных факультетов и деканатов по работе с иностранными студентами, введение соответствующих должностей декана и проректора и т. п.).

Ключевые слова: организационно-правовой компонент, иностранные граждане, языковая подготовка.

Bendiak K. I. Organizational and legal component of the language training of foreign citizens in Ukraine in the second half of the twentieth century

The article touches upon the characteristics of organizational and legal principles of language training of foreign citizens in Ukraine being a part of the USSR in the second half of the twentieth century. In particular the state structure ensuring enrolment, training, and enhancing of qualification of foreign citizens (formation of preparatory faculties and dean's officers oriented towards foreign students, introduction of relevant deanship and Vice Rector, etc.).

Key words: organizational and legal component, foreign citizens, language training.